

LIETUVOS PAAUGLIŲ SĄMONINGO SAVĖS ŽALOJIMO IR STRESĄ KELIANČIOS GYVENIMO PATIRTIES SĄSAJOS

Agnė Laskytė¹, Nida Žemaitienė^{1,2}, Raimundas Vaitkevičius³

¹Kauno medicinos universiteto Profilaktinės medicinos katedra, ²Biomedicininių tyrimų instituto Socialinės pediatrijos laboratorija, ³Klaipėdos universiteto Psichologijos katedra

Santrauka

Darbo tikslas – atskleisti 15–17 metų Lietuvos moksleivių sąmoningo savęs žalojimo ir stresą keliančios gyvenimo patirties sąsajas. Duomenų surinkimo metodas – anoniminė apklausa, kurios metu panaudotas Gyvenimo būdo ir prisitaikymo klausimynas. Pagrindinis sąmoningo savęs žalojimo ir stresą keliančios patirties ryšių analizės metodas – dvejetainė logistinė regresinė analizė.

Dažniausiai paauglių įvardijama problema yra sunkumai dėl mokslo. Ją paminėjo beveik du trečdaliai (63%) paauglių. Merginoms sąmoningo savęs žalojimo tikimybę 2,99 karto didino šeimos narių bandymai nusižudyti, 2,38 – patirtos problemos su policija, 2,21 – draugų bandymai nusižudyti, 2,14 – rimti bernai ar muštynės su tėvais, 1,96 – sunkumai bendraujant su savo vaikinui, 1,72 – patyčios, patiriamos mokykloje, ir 1,68 – nesutarimai ar muštynės su draugais. Vaikinams save žalojančio elgesio tikimybę 10,47 karto didino nerimas dėl savo lytinės orientacijos, 8,92 – patirta seksualinė prievarta, 8,36 – šeimos narių bandymai nusižudyti ir 3,28 – sunkumai dėl mokslo.

Stresą kelianti gyvenimo patirtis didina paauglių sąmoningo savęs žalojimo tikimybę. Merginų sąmoningo savęs žalojimo tikimybė labiausiai susijusi su šeimos narių ar draugų bandymais nusižudyti, problemomis su policija, bernais, nesutarimais ar muštynėmis su tėvais ar draugais, santykių su vaikinui sunkumais ir patyčiomis, patiriamomis mokykloje. Vaikinams ši tikimybė labiausiai susijusi su nerimu dėl lytinės orientacijos, patirta seksualine prievarta, šeimos narių bandymais žudyti ir su sunkumais moksle. Mokinių savižudybių prevencijos programose būtina atsižvelgti į lytims būdingus savižudiško elgesio rizikos veiksnių skirtumus.

Raktažodžiai: paaugliai, sąmoningas savęs žalojimas, stresą kelianti gyvenimo patirtis, dvejetainė logistinė regresinė analizė.

Įvadas

Jaunų žmonių savižudybės jau daugiau kaip dešimtmetį yra itin svarbi visuomenės sveikatos problema. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, mokyklinio amžiaus vaikų savižudybių skaičius per metus svyruoja nuo 20 iki 33, o savižudybė yra trečioje vietoje pagal dažnį mirties priežasčių sąrašė [2, 3]. Įvairiose šalyse atlikti tyrimai pateikia neabejotinų įrodymų, jog vieni grėsmingiausių galimo savižudiško elgesio rizikos ženklų yra sąmoningas savęs žalojimas ar bandymai žudyti jauname amžiuje. Daugelis asmenybės raidos ir sveikatos ekspertų išskiria paauglystę kaip ypač pažeidžiamą amžiaus tarpą autodestruktyvios elgsenos požiūriu [4–7]. Tokią išvadą patvirtina ir Pasaulio sveikatos organizacijos surinkti statistiniai duomenys, rodantys, kad savižudybių ir sąmoningų savęs žalojimų skaičius paauglystėje smarkiai šokteli lyginant jį su jaunesnio amžiaus tiriamųjų skaičiumi [8]. 100 000 gyventojų 2004 m. mergaitėms jis buvo 0,12, berniukams – 0,34 0–14 metų amžiaus

vaikų grupėje. Atitinkamai metinis skaičius 15–29 metų grupėje merginoms buvo 2,98, vaikinams – 13,37. Lietuvoje šie skaičiai 3–4 kartus didesni nei kitų Europos šalių – 15–29 metų grupėje 2004 m. buvo užregistruoti 31,15 atvejo 100 000 žmonių (8,65 merginoms ir 53,08 vaikinams) [8]. Pateikti faktai rodo, kad savižudybės ir sąmoningi savęs žalojimai su amžiumi dažnėja, o 15 metų amžius šiuo požiūriu gali būti įvardintas kaip kritinis laikotarpis.

Vertindami sąmoningo savęs žalojimo reiškinį, pateikiame K. Hawton ir kitų autorių [1] šio reiškinio apibrėžimą, pagal kurį „sąmoningas savęs žalojimas – tai sąmoningai atliekami prieš save nukreipti veiksmai, nesukeliantys mirtinų pasekmių“. Tokiam elgesiui priskiriami paties asmens inicijuoti veiksmai, kai asmuo tyčia save žaloja (pvz., savęs pjaustymas, šokimas nuo aukštos vietos); vaistų vartojimas didesnėmis dozėmis nei paprastai būna skiriama gydytojo; narkotinių medžiagų vartojimas norint sau pakenkti (dideliais kiekiais ir vienu metu); nevalgomų medžiagų ar daiktų rijimas.

Kaip pažymi šias problemas tyrinėję autoriai, sąmoningo savęs žalojimo priežastis labai sunku tyrinėti,

Adresas susirašinėti: Agnė Laskytė, Kauno medicinos universiteto Profilaktinės medicinos katedra, A. Mickevičiaus g. 9, 44307 Kaunas.
El. paštas alaskyte@yahoo.com

nes jos paprastai daugialypės, įvairios, unikalios – sąlygotos kiekvieno asmens patirties ir gyvenimo istorijos. Prie galimų paauglių sąmoningo savęs žalojimo priežasčių priskiriamos ir paauglio pastangos suvaldyti tarpasmeninių santykių kaitą bei bandymai susidoroti su stresinėmis situacijomis, nes jie yra tiesiogiai susiję su prisitaikymu prie aplinkos ir psichologiniu funkcionavimu, o tai gali lemti ir save žalojančio elgesio atsiradimą kaip galimą problemų sprendimo būdą [1, 9].

Siekiant sukaupti kuo tikslesnius paauglių sąmoningo savęs žalojimo Lietuvoje duomenis, buvo pasirinktas gana naujas, bet kitose šalyse pasiteisinęs [10–12] tyrimo metodas: didelė imtis, kuri reprezentuoja 15–17 metų paauglių populiaciją, ir anoniminis klausimynas, padedantis atskleisti daugelį svarbių paauglių gyvenimo būdo ir prisitaikymo problemų.

Darbo **tikslas** – atskleisti 15–17 metų Lietuvos vaikų ir merginų sąmoningo savęs žalojimo ir stresą keliančios jų gyvenimo patirties sąsajas.

Metodika ir tiriamieji

Tyrimo dalyvavo 15–17 metų moksleiviai, atrinkti iš dešimties Lietuvos apskričių. Tiriamųjų atrinkai buvo naudojami atsitiktinės ir patogiosios atrankos sudarymo metodai. Atsižvelgiant į 15–17 metų paauglių skaičių kiekvienoje apskrityje bei kaime ir mieste gyvenančių paauglių santykį, atrinktos mokyklos ir tiriamosios klasės. Kiekvienoje atrinktoje mokykloje apklausta po vieną devintąją, dešimtąją ir vienuolikąją klasę, taigi anketas užpildė visi tyrimo dieną mokykloje buvę mokiniai. Siekta, kad respondentai reprezentuotų tiriamą populiaciją amžiaus, lyties, gyvenamosios vietos atžvilgiu. Tyrimo medžiagą sudarė 3 848 anketos, kurias užpildė 2 200 (57,2%) merginų ir 1 648 (42,8%) vaikinai iš 52 Lietuvos mokyklų. Atsako dažnis – 96,2%.

Tyrimo panaudotas anoniminis Gyvenimo būdo ir prisitaikymo klausimynas (*Lifestyle and coping questionnaire*), kuris buvo sukurtas ir naudojamas kaip viena iš studijos apie vaikų ir paauglių save žalojančio elgesio paplitimą Europoje (*Child and adolescent self-harm in Europe (CASE) Study*) dalių [1]. Anketa buvo išversta į lietuvių kalbą, o vėliau – vėl į anglų (originalo variantas), ir pateikta jos sudarytojams turiniui patikrinti.

Anketą sudarė 100 atviro ir uždaro tipo klausimų. Klausimai apėmė žinias apie asmenį (lytį, amžių ir pan.), jo gyvenimo būdą (mitybos įpročius, rūkymą, svaigalų ir kvaišalų vartojimą, mokymąsi ir pan.) bei sąmoningą savęs žalojimą ar savižudiškus ketinimus. Į sąmoningai save žalojančių paauglių grupę buvo priskirti tiriamieji, kurie teigiamai atsakė į klausimą „Ar Jūs, norėdami sau pakenkti, kada nors sąmoningai vartojote vaistus dide-

lėmis dozėmis arba bandėte kitais būdais žalotis (pvz., pjautis venas)?“. Anketos pabaigoje respondentų buvo prašoma laisva forma išsakyti savo mintis apie tai, kaip, jų manymu, ateityje galima padėti jauniems žmonėms išvengti savęs žalojimo.

Šiame straipsnyje analizuojami respondentų atsakymai į klausimus apie gyvenime patirtus stresą sukeliančius sunkumus, įvertintos šios patirties sąsajos su save žalojančiu elgesiu. Paaugliai, kurie atsakė, jog patyrė kurį nors gyvenimo įvykį iš anketoje pateikiamo sąrašo (pvz.: sunkumai dėl mokslo, sunkumai susipažįstant ir draugaujant su bendraamžiais, nesutarimai ir muštynės su draugais, patyčios, tėvų skyrybos, ligos, problemos su policija, netektys, savižudybės patirtis šeimoje ir tarp artimųjų, lytinė orientacija ir t. t.), buvo priskiriami grupei, kuri turėjo stresą keliančios gyvenimiškos patirties.

Duomenims apdoroti panaudotas statistinis duomenų analizės paketas SPSS 16.0. Panaudoti šie statistinės analizės metodai: vieno ir dviejų kintamųjų (porinės) dažnių lentelės, Pearson chi-kvadrato kriterijus, Somer's d asimetriškas ranginės koreliacijos¹ (asociacijos) koeficientas, daugiamatė dvejetainė logistinė regresinė (angl. *binary logistic regression*) analizė.

Šiame darbe jokios iš anksto suformuluotos statistinės hipotezės nebuvo tikrinamos. Pateikta statistinė analizė buvo daugiau žvalgomojo-aprašomojo (angl. *exploratory*) pobūdžio, todėl vienas (visiems statistiniams kriterijams) iš anksto pasirinktas statistinio reikšmingumo lygmuo nebuvo naudotas. Konkretūs statistinio reikšmingumo lygmenys ir apskaičiuotos p reikšmės pateikiamos aprašant rezultatus.

Logistinėje regresinėje analizėje priklausomas kintamasis buvo sąmoningas savęs žalojimas (žalojosi / nesižalojo). Nepriklausomi kintamieji buvo visi stresą sukeliantys veiksniai (1 lentelė)². Analizės tikslas buvo išskirti iš šių veiksnių tuos, kurie pagal turimus duomenis labiausiai susiję su sąmoningu savęs žalojimu. Stresą sukeliantys veiksniai buvo atrenkami naudojant „atgalinio išrinkimo“ (angl. *backward selection*) metodą, galutiniame modelyje paliekant tik tuos, kurių $p < 0,005$ (žr. straipsnį apie analogišką tyrimą, atliktą Anglijoje [13]). Modelio statistinis reikšmingumas tikrintas chi-kvadrato kriterijumi. Modelio tinkamumui patikrinti naudotas *Hosmer-Lemeshov goodness-of-fit* testas. Regresijos

¹Somer's d yra Kendall tau ranginės koreliacijos koeficiento asimetriškas variantas, kai tarpusavio ryšyje vienas iš kintamųjų priklauso nuo kito (ir ši priklausomybės kryptis yra inoma).

²Taip pat buvo tikrinamos sąsajos ir su kai kuriais kitais veiksniais, galinčiais paveikti sąmoningą savęs žalojimą, pavyzdžiui, amžiumi, gyvenimu kaime ar mieste. Tačiau šie veiksniai statistiškai reikšmingai nekeitė logistinės regresijos modelio, todėl straipsnyje pateikiamame galutiniame modelio variante jų nėra.

koeficientų statistinis reikšmingumas tikrintas Wald kriterijumi, jo rezultatus patvirtino ir tikėtinumo santykio (*likelihood ratio*) kriterijus. Stresą sukeliančių veiksnių tarpusavio sąveikos į logistinės regresijos modelį neįtrauktos.

Rezultatai

Analizuojant stresą sukeliančios gyvenimo patirties dažnumą tarp 15–17 metų paauglių paaiškėjo, kad dažniausiai paauglių įvardijama problema yra sunkumai dėl mokslo. Šiuos sunkumus paminėjo 63% apklaustųjų (62,1% merginų ir 54,6% vaikų, statistiškai reikšmingo lyčių skirtumo nėra). Detalesnis stresogeniškos paauglių patirties apraiškų dažnis pateiktas 1 lentelėje. Atsižvelgiant į galimus vaikinams ir merginoms būdingus skirtumus, duomenys buvo analizuojami atskirai pagal lytį.

Duomenų analizė parodė, jog bet kuri anketoje paminėta stresą kelianti gyvenimo patirtis statistiškai reikšmingai susijusi su paauglių sąmoningu savęs žalojimu. Išimtį sudarė tik artimų (ne tėvų, brolių ar seserų) žmonių mirties atvejai (1 lentelė). Tiek merginoms, tiek vaikams labiausiai sąmoningo savęs žalojimo tikimybę didino patirta seksualinė prievarta (atitinkamai 6,41 ir 37,79 karto).

Merginos statistiškai reikšmingai dažniau nei vaikinai teigė patyrusios sunkumų susipažindamos ar bendraudamos su draugais ($p < 0,001$) bei vaikinai, su kuriuo draugavo ($p < 0,01$), tėvų skyrybas ($p < 0,01$), taip pat bėrnius su tėvais ($p < 0,001$), tėvų tarpusavio nesutarimus ($p < 0,001$), jos dažniau minėjo patyrusios šeimos narių ligas ar nelaimingus atsitikimus ($p < 0,001$) bei artimų žmonių netektį ($p < 0,01$) ir savižudybę ($p < 0,01$), išgyvenusios artimų žmonių ($p < 0,001$) ar draugų bandymus nusižudyti ($p < 0,001$), seksualinę prievartą ($p < 0,001$).

1 lentelė. Sąmoningo savęs žalojimo ryšys su stresą sukeliančiais veiksniais merginų ir vaikų imtyse

Stresą sukeliantis veiksnys	Merginos				Vaikinai			
	SŽ	Iš viso	Galimybių santykis	PI 95%	SŽ	Iš viso	Galimybių santykis	PI 95%
	n (%)				n (%)			
Sunkumai dėl mokslo	177 (81,2)	1357 (61,7)	2,93***	2,07–4,17	8 (12,7)	1066 (64,7)	3,90***	1,85–8,25
Sunkumai susipažįstant ar bendraujant su draugais	103 (47,2)	749 (34,0)	1,85***	1,40–2,46	31 (49,2)	393 (23,8)	3,27***	1,97–5,44
Nesutarimai ar muštynės su draugais	98 (45,0)	507 (23,0)	3,14***	2,35–4,19	34 (54,0)	643 (39,0)	1,88*	1,13–3,12
Sunkumai bendraujant su savo vaikinai / mergina	117 (53,7)	668 (30,4)	3,01***	2,27–4,00	35 (55,6)	434 (26,3)	3,72***	2,23–6,19
Patyčios mokykloje	100 (45,9)	625 (28,4)	2,35***	1,77–3,13	35 (55,6)	440 (26,7)	3,64***	2,19–6,06
Tėvų skyrybos	74 (33,9)	502 (22,8)	1,87***	1,38–2,52	25 (39,7)	316 (19,2)	2,93***	1,74–4,92
Rimti bėrniai, muštynės su vienu ar abiem tėvais	102 (46,8)	484 (22,0)	3,68***	2,76–4,92	22 (34,9)	262 (15,9)	3,01***	1,76–5,14
Tėvų tarpusavio nesutarimai ar muštynės	92 (42,2)	559 (25,4)	2,37***	1,78–3,16	23 (36,5)	236 (14,3)	3,70***	2,17–6,31
Sunkios ligos ar nelaimingi atsitikimai šeimoje	108 (49,5)	950 (43,2)	1,33*	1,01–1,76	32 (50,8)	569 (34,5)	2,02**	1,22–3,34
Artimo draugo sunki liga arba nelaimingas atsitikimas	96 (44,0)	625 (28,4)	2,16***	1,63–2,88	30 (47,6)	562 (34,1)	1,80*	1,09–2,98
Patirta fizinė prievarta	32 (14,7)	124 (5,6)	3,53***	2,30–5,42	22(34,9)	139 (8,4)	6,73***	3,88–11,68
Problemos, susijusios su policija	48 (22,0)	192 (8,7)	3,60***	2,51–5,18	28 (44,4)	459 (27,9)	2,14**	1,29–3,56
Šeimos narių (tėvų, brolių ar seserų) mirtys	35 (16,1)	240 (10,9)	1,66*	1,12–2,45	15 (23,8)	159 (9,6)	3,13***	1,71–5,72
Kitų artimų žmonių mirtys	120 (55,0)	1119 (50,9)	1,21	0,91–1,60	29 (46,0)	752 (45,6)	1,02	0,61–1,69
Šeimos narių arba artimų draugų savižudybės	35 (16,1)	180 (8,2)	2,42***	1,63–3,61	17(27,0)	96 (5,8)	7,05***	3,86–12,84
Šeimos narių bandymai nusižudyti	65 (29,8)	196 (8,9)	6,00***	4,27–8,43	18(28,6)	70 (4,2)	11,80***	6,39–21,76
Draugų bandymai nusižudyti	111 (50,9)	539 (24,5)	3,77***	2,83–5,02	21(33,3)	184 (11,2)	4,36***	2,52–7,55
Nerimas dėl savo lytinės orientacijos	26 (11,9)	75 (3,4)	5,34***	3,25–8,79	19(30,2)	48 (2,9)	23,17***	12,08–44,45
Patirta seksualinė prievarta	31 (14,2)	81 (3,7)	6,41***	3,99–10,28	15(23,8)	28 (1,7)	37,79***	17,04–83,79

SŽ – tiriamieji, anketoje pažymėję, kad sąmoningai save žalojo.

PI – pasikliautinis intervalas.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$; tikrinant SŽ ryšį su stresą sukeliančiu veiksniumi (patyrė / nepatyrė).

Vaikinai statistiškai reikšmingai dažniau nei merginos atsakė, jog nesutarė ar mušėsi su draugais ($p < 0,001$), patyrė fizinę prievartą ($p < 0,01$), turėjo problemų su policija ($p < 0,001$), jie dažniau minėjo, kad jų artimi draugai sirgo ar patyrė nelaimingų atsitikimų ($p < 0,001$) (1 lentelė).

Kartu su amžiumi statistiškai reikšmingai dažnėjo merginų atsakymų apie patiriamus sunkumus bendraujant su vaikinų, berniukų ar muštynės su tėvais bei seksualinės prievartos patirtį (2 lentelė). Jaunesnės paauglės statistiškai reikšmingai dažniau už vyresnes minėjo patyrusios sunkumų susipažįstant ar bendraujant su draugais, nesutarimus ar muštynes su draugais, draugų bandymus nusižudyti ir patyčias mokykloje (2 lentelė). Kartu su amžiumi statistiškai reikšmingai dažnėjo vaikinų atsakymų apie patiriamus sunkumus dėl mokslo, sun-

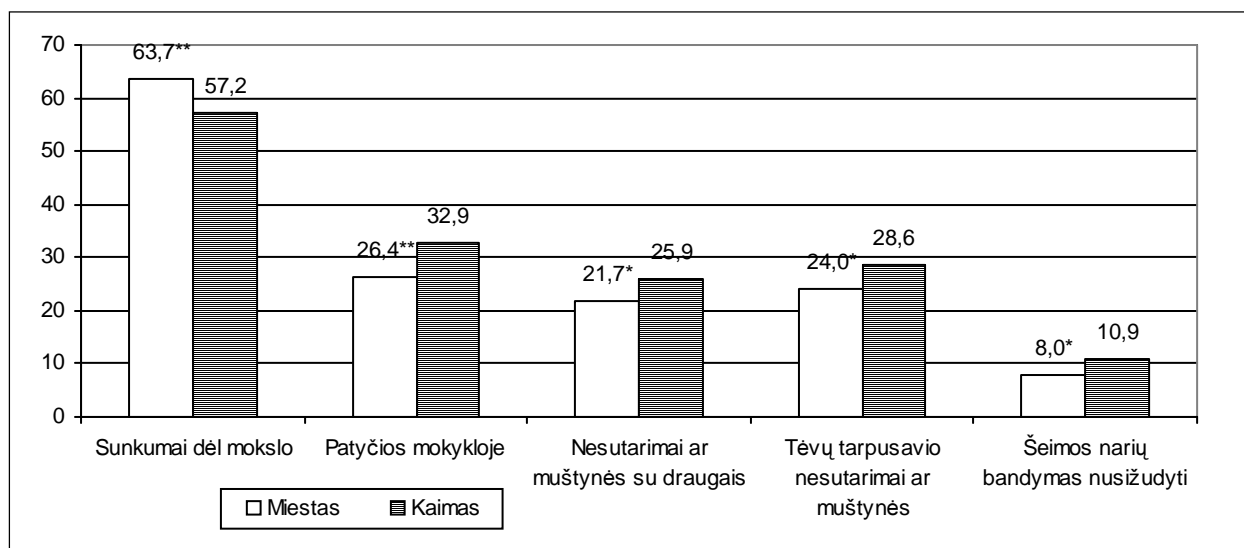
kumus bendraujant su savo mergina, tėvų tarpusavio barnius ar muštynes (2 lentelė).

Palyginus merginų ir vaikinų patirtus stresą keliančius gyvenimo įvykius pagal gyvenamąją vietą išryškėjo nemažai skirtumų. Mieste gyvenančios paauglės statistiškai reikšmingai dažniau nei kaime gyvenančios minėjo patyrusios sunkumų dėl mokslo, o kaime gyvenančios – patyčias, muštynes su draugais, muštynes ar barnius tarp tėvų bei šeimos narių bandymus žudyti (1 pav.). Vaikinai, gyvenantys kaime, statistiškai reikšmingai dažniau nei mieste gyvenantys minėjo mušėsi su draugais bei patyrė sunkumų bendraudami su savo mergina (2 pav.).

Remiantis galutiniais dvejetainių logistinės regresinės analizės modeliais, paauglių sąmoningas savęs žalojimas labiausiai susijęs su šiais stresa

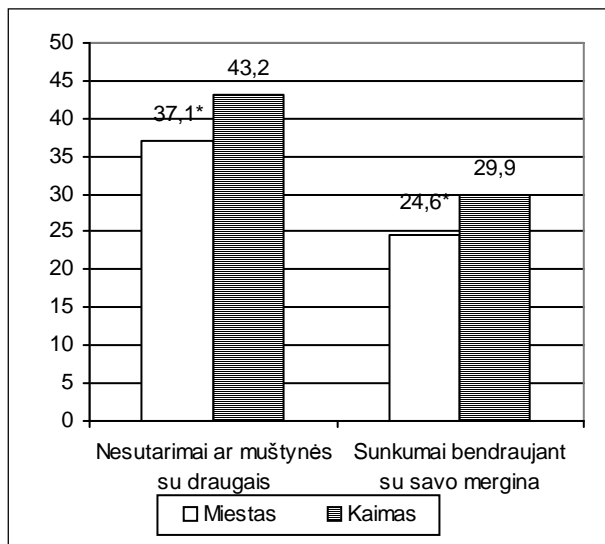
2 lentelė. Merginų ir vaikinų stresą sukeliančios gyvenimo patirties ir amžiaus ryšys

Stresą kelianti gyvenimo patirtis	Lytis	Amžius			p
		Penkiolikmečiai n (%)	Šešiolikmečiai n (%)	Septyniolikmečiai n (%)	
Sunkumai susipažįstant ar bendraujant su draugais	Merginos	235 (39,5)	232 (31,7)	282 (32,3)	<0,01
Nesutarimai ar muštynės su draugais		163 (27,4)	173 (23,6)	171 (19,6)	<0,001
Sunkumai bendraujant su savo vaikinų		152 (25,5)	219 (29,9)	297 (34,0)	<0,001
Patyčios mokykloje		216 (36,3)	201 (27,5)	208 (23,8)	<0,001
Barniai, muštynės su tėvais		110 (18,5)	170 (23,2)	204 (23,4)	<0,05
Draugų bandymai nusižudyti		174 (29,2)	173 (23,6)	192 (22,0)	<0,01
Seksualinė prievarta		13 (2,2)	26 (3,6)	42 (4,8)	<0,01
Sunkumai dėl mokslo	Vaikinai	270 (59,3)	396 (66,6)	400 (66,9)	<0,01
Sunkumai dėl mokslo		270 (59,3)	396 (66,6)	400 (66,9)	<0,01
Sunkumai bendraujant su savo mergina		100 (22,0)	151 (25,4)	183 (30,6)	<0,01
Tėvų tarpusavio barniai ar muštynės		55 (12,1)	82 (13,8)	99 (16,6)	<0,05

1 pav. Merginų patirti stresą sukeliantys veiksniai mieste ir kaime, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$; lyginant mieste ir kaime gyvenančias merginas

keliančių veiksnių rinkiniais: merginos – šeimos narių ar draugų bandymai nusižudyti, problemos su policija, barniai, nesutarimai ar muštynės su tėvais ar draugais, sunkumai bendraujant su vaikinų, patyčios mokykloje; vaikinai – nerimas dėl savo lytinės orientacijos, patirta seksualinė prievarta, šeimos narių bandymai nusižudyti, mokslo sunkumai (3 lentelė). Šie veiksniai nepriklausomai nuo kitų stresą sukeliančių veiksnių (įtrauktų į analizę) statistiškai reikšmingai susiję su sąmoningu savęs žalojimu paauglystėje. Abi regresinės analizės yra statistiškai reikšmingos net $p=0,0001$ lygmeniu. Merginų regresinėje analizėje Nagelkerke $R^2=0,22$, vaikinų – Nagelkerke $R^2=0,27$. Aišku, tai gana silpni ryšiai, netgi silpnesni už vidutinius, tačiau tokio didumo Nagelkerke R^2 dažnai pasitaiko tiriant elgesį. Hosmer ir Lemeshow modelio

2 pav. Vaikinų patirti stresą sukeltantys veiksniai mieste ir kaime, * $p<0,05$; lyginant mieste ir kaime gyvenančius vaikus

tinkamumo kriterijaus p yra 0,25 merginoms ir 0,19 vaikinams, tai rodo, kad abiejų modelių rezultatai statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo to, kokie duomenys pateikiami.

Merginoms save žalojančio elgesio tikimybę labiausiai didina šeimos narių bandymas nusižudyti (tai preliminari išvada, nes statistiškai reikšmingo šio regresijos koeficiento skirtumo nuo kitų koeficientų nėra³). Vaikinams save žalojančio elgesio tikimybę labiausiai didina nerimas dėl savo lytinės orientacijos, tačiau patirta seksualinė prievarta ir šeimos narių bandymai nusižudyti taip pat yra ne mažiau susiję su vaikinų save žalojančiu elgesiu.

Greta stresą sukeliančių veiksnių, vietovės, kurioje gyvena paauglys (kaimas ar miestas), ir amžiaus kintamieji sąmoningam savęs žalojimui nepriklausomos statistiškai reikšmingos įtakos neturėjo, todėl į galutinį modelio variantą jie neįtraukti.

Rezultatų aptarimas

Sukaupta daugybė mokslinių įrodymų, kad traumuojanti, stresą kelianti gyvenimo patirtis turi įtakos paauglių sąmoningam savęs žalojimui [13–17]. Taigi siekiant giliau pažinti paauglių savižudiško elgesio atsiradimo priežastis, būtina gilintis į šeimos, bendramžių ir mokyklos aplinkoje paauglių patiriamus sunkumus.

Nors neabejojama, kad šeima yra svarbiausia institucija vaiko socializacijos procese, mokykloje patiriami sunkumai įvardijami kaip vieni labiausiai sąmoningą savęs žalojimą veikiančių veiksnių [15,

³Pavyzdžiui, lyginant su problemų su policija regresijos koeficientu: koeficientų įverčių standartinės paklaidos yra 0,195 ir 0,205, įverčių koreliacija -0,077, iš čia $z = 0,78$ ir skirtumo $p = 0,44$.

3 lentelė. Sąmoningo savęs žalojimo galimybių santykiai ir jų pasikliautiniai intervalai merginų ir vaikinų imtyse

Lytis	Analizuojami požymiai	Galimybių santykis	PI 95%	p
Merginos	Nesutarimai ar muštynės su draugais	1,68	1,21–2,33	<0,005
	Sunkumai bendraujant su savo vaikinų	1,96	1,43–2,67	<0,005
	Patyčios mokykloje	1,72	1,25–2,36	<0,005
	Rimti barniai, muštynės su vienu ar abiem tėvais	2,14	1,56–2,95	<0,005
	Problemoms, susijusios su policija	2,38	1,59–3,55	<0,005
	Šeimos narių bandymai nusižudyti	2,99	2,04–4,37	<0,005
	Draugų bandymai nusižudyti	2,21	1,61–3,04	<0,005
Vaikinai	Sunkumai dėl mokslo	3,28	1,45–7,41	<0,005
	Šeimos narių bandymai nusižudyti	8,36	4,07–17,19	<0,005
	Nerimas dėl savo lytinės orientacijos	10,47	4,50–24,36	<0,005
	Patirta seksualinė prievarta	8,92	3,14–25,39	<0,005

PI - pasikliautinis intervalas

18]. Prie savižudiško elgesio tikimybę didinančių veiksnių priskiriami menki akademiniai pasiekimai, mokyklos nelankymas, neigiama nuostata mokyklos ir mokymosi atžvilgiu [19–21]. Yra duomenų, kad savižudiškų ketinimų turintys paaugliai dažniau nei ne-suicidiški jų bendraamžiai praleidžia pamokas, jų menkesni akademiniai rodikliai [20, 22]. Kai kurių tyrimų rezultatai rodo, kad savęs žalojimo atvejų rečiau pasitaiko mokyklinių atostogų metu ir tuo pačiu jų daugėja pirmadieniais, kai mokslo savaitė prasideda [18]. Mūsų tyrimo rezultatai taip pat patvirtino, kad paauglių patiriami sunkumai moksle susiję su sąmoningu savęs žalojimu: šią problemą paaugliai savo atsakymuose paminėjo dažniausiai, o vaikams būtent ši patirtis – viena iš tų, kurios geriausiai prognozuoja sąmoningo savęs žalojimo tikimybę. Taigi neabejotina, kad mokyklinių paauglių savižudybių rizikos veiksnių prevencija yra nepaprastai svarbi. Tačiau siekiant išsamiau paaiškinti mokyklos aplinkos įtaką paauglių savižudiškam elgesiui būtina atsižvelgti į kiekvienos šalies ugdymo sistemos specifiką, įvertinti rizikos veiksnių reikšmę lyties ir amžiaus požiūriu.

Atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos paauglių savižudiško elgesio tikimybė reikšmingai siejasi ir su šeimos aplinkos veiksniais. Tarp paauglių nurodomų savęs žalojimą paskatinusių patirčių dažnai buvo minimi nesutarimai su tėvais, draugais ir artimaisiais. Nors paauglystėje vis artimesni ir svarbesni tampa bendraamžiai, tačiau ir šeimos aplinka (santykiai su tėvais ir tėvų tarpusavio santykiai) bei joje įgyta patirtis (tėvų ir artimųjų ligos, savižudybės ar mirties patirtis šeimoje) išlieka reikšminga.

Atlikto tyrimo rezultatai patvirtino sąsajas tarp sąmoningo savęs žalojimo ir paauglių artimųjų bei draugų savižudiško elgesio patirties. Panašias išvadas pateikia ir kiti paauglių savižudiškus ketinimus Lietuvoje tyrinėję autoriai [23]. Savižudybės ar bandymo nusižudyti patirtis šeimos aplinkoje ir kitų suicidologų darbuose minima kaip svarbus veiksnys, didinantis paauglių savižudiško elgesio tikimybę [20, 24, 25]. Minėtos sąsajos gali būti paaiškintos ne tik stresogeniniu sąlyčio su savižudišku artimųjų elgesiu poveikiu [1], bet ir galima savižudiško elgesio modeliavimo įtaka [24, 25].

Itin svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad merginų ir vaikų sąmoningo savęs žalojimo požiūriu tie patys rizikos veiksniai gali turėti skirtingą reikšmę. Atliktas tyrimas parodė, kad merginų sąmoningo savęs žalojimo tikimybė labiausiai siejasi su šeimos narių ar draugų bandymais žudyti, problemomis su policija, barniais, nesutarimais ar muštynėmis su tėvais ar draugais, sunkumais su savo vaikinų, patyčiomis mokykloje, o vaikams – su nerimu dėl savo lytinės orientacijos, patirta seksualine prievarta, šeimos narių bandymais žudyti, sunkumais moksle.

Tyrimas parodė, kad siekiant atskleisti sąmoningo savęs žalojimo priežastis svarbu atsižvelgti ir į kitas gyvenimiškas situacijas, kurios paaugliams gali sukelti stresą. Ypač dažnai prie pastarųjų priskiriamas seksualinis, emocinis ir fizinis smurtas [26]. Kai kurie autoriai atkreipia dėmesį į tai, kad reakcija į seksualinę prievartą priklauso nuo lyties. Merginoms po prievartos dažniau pasireiškia vidiniai simptomai: naktiniai košmarai ar somatiniai nusiskundimai. Vaiknai tuo tarpu labiau linkę savo vidinius išgyvenimus perkelti į išorę – jie pradeda dideliais kiekiais vartoti alkoholį, sąmoningai save žaloja ar net bando nusižudyti [27]. Mūsų atliktas tyrimas netiesiogiai patvirtina minėtus pastebėjimus – vaikų sąmoningo savęs žalojimo galimybę beveik 9 kartus didina patirta seksualinė prievarta (3 lentelė).

Paauglių problemos su policija gali liudyti kitų problemų gilumą ir tuo pačiu tai gali būti rizikos veiksnys jau pats savaime. Problemų su policija patirtis taip pat priskiriama prie svarbių paauglių sąmoningo savęs žalojimo rizikos veiksnių. Mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad vaikinai dažniau susiduria su šia problema, tačiau merginoms tai turi didesnės įtakos savižudiškam elgesiui atsirasti [14]. Tuos pačius dėsningumus nustatėme ir šio tyrimo metu – 459 (27,9%) vaikinai ir 192 (8,7%) merginos ($p < 0,001$; 1 lentelė) turėjo problemų su policija, tačiau pastarųjų problemų patirtis merginoms, skirtingai nei vaikams, yra viena tų, kurios geriausiai prognozuoja sąmoningo savęs žalojimo tikimybę.

Įdomu tai, kad vaikų analizėje į galutinę regresijos lygtį įeina mažiau kintamųjų negu merginų analizėje, tačiau Nagelkerke R² ir daugumos nepriklausomų kintamųjų galimybių santykiai didesni kaip tik vaikų. Galbūt tai reiškia, kad: a) vaikų save žalojantis elgesys labiau priklauso nuo streso sukeliančių veiksnių nei toks pats merginų elgesys; b) vaikų save žalojančio elgesio priklausomybės nuo streso mechanizmai paprastesni nei merginų.

Taigi nors atliktas tyrimas atskleidė daugybę prevenciniu požiūriu svarbių dėsningumų, būtina atkreipti dėmesį ir į kai kuriuos jo ribotumus. Vienas iš jų yra tas, kad panaudotas tyrimo metodas nesudaro galimybės patikrinti, kas ką lemia nustatytoje sąsajoje: ar stresą kelianti patirtis sąmoningą savęs žalojimą, ar atvirkščiai. Tam reikėtų kitokio pobūdžio studijų, suteikiančių daugiau galimybių įvertinti šių veiksnių tarpusavio sąsajų dėsningumus. Tačiau nepaisant minėtų trūkumų šis tyrimas atskleidė prevenciniu požiūriu reikšmingą dėsningumą, jog mokinių savižudybių prevencijos programose būtina turėtų būti atsižvelgiama į lytims būdingus savižudiško elgesio rizikos veiksnių skirtumus.

Išvados

Stresą kelianti gyvenimo patirtis didina paauglių sąmoningo savęs žalojimo tikimybę. Merginų sąmoningo savęs žalojimo tikimybė labiausiai susijusi su šeimos narių ar draugų bandymais nusižudyti, problemomis su policija, barniais, nesutarimais ar muštynėmis su tėvais ar draugais, santykių su vaikinų sunkumais ir patyčiomis, patiriamomis mokykloje. Vaikinams ši tikimybė labiausiai susijusi su nerimu dėl lytinės orientacijos, patirta seksualine prievarta, šeimos narių bandymais žudyti ir su sunkumais moksle. Mokinių savižudybių prevencijos programose būtina atsižvelgti į lytims būdingus savižudiško elgesio rizikos veiksnių skirtumus.

Literatūra

- Hawton K., Rodham K., Evans E. *By Their Own Young Hand. Deliberate self-harm and suicidal ideas in adolescents.* London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers; 2006.
- Lietuvos vaikai. Statistikos rinkinys (1998–2003). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
- Lietuvos vaikai 2006. (Children of Lithuania) Vilnius: Statistikos departamentas, 2007.
- Brooksbank D. J. Suicide and parasuicide in childhood and early adolescence. *Br. J. Psychiatry*, 1985; 146: 459–463.
- Kienhorst C. W., Wolters W. H., Diekstra R. F., Otte E. A study of the frequency of suicidal behaviour in children aged 5 to 14. *J. Child. Psychol. Psychiatry* 1987; 28(1): 153–65.
- Schmidtke A., Bille-Brahe U., DeLeo D., Kerkhof A., Bjerke T., Crepet P et al. Attempted suicide in Europe: rates, trends and sociodemographic characteristics of suicide attempters during the period 1989–1992. Results of the WHO/EURO Multicentre Study on Parasuicide. *Acta Psychiatr. Scand.*, 1996; 93(5): 327–38.
- Shaffer D., Fisher P. The epidemiology of suicide in children and young adolescents. *J. Am. Acad. Child. Psychiatry*, 1981; 20(3): 545–65.
- European mortality database (MDB). World Health Organization Regional Office for Europe. Updated: July 2008. Prieiga internete: <http://data.euro.who.int/hfamdb>
- Jorgensen R. S., Dusek J. B. Adolescent adjustment and coping strategies. *J. Pers.*, 1990 Sep; 58(3): 503–13.
- Sullivan C., Arensman E., Keeley H. S., Corcoran P., Perry I. J. Young people's mental health: a report of the results from the Lifestyle and Coping survey. National Suicide Research Foundation, 2004.
- Ystgaard M. Risk factors associated with suicidal behaviour among young people. First European Conference on Injury Prevention and Safety Promotion: Challenges for a Safer Europe, Vienna, Austria, 25–27th June 2006.
- Fekete S., Vörös V., Osváth P. Suicidal behaviour and psychopathology in adolescents – results of a self-report survey among 15 and 16-year old adolescent people in Hungary. *Abstract. Eur. Neuropsychopharmacol.*, 2004, 14 (suppl. 3): 365.
- Hawton K., Rodham K., Evans E., Weatherall R. Deliberate self-harm in adolescents: self report survey in schools in England. *BMJ*. 2002; 325: 1207–1211.
- Adams D. M., Overholser J. C., Spirito A. Stressful life events associated with adolescent suicide attempts. *Can. J. Psychiatry*, 1994; 39: 43–47.
- Krishnakumar P., Geeta M. G., Gopalan A. V. Deliberate self-poisoning in children. *Indian. Pediatr.*, 2005; 42(6): 582–6.
- Ohmann S., Schuch B., König M., Blaas S., Fliri C., Popow C. Self-injurious behavior in adolescent girls. Association with psychopathology and neuropsychological functions. *Psychopathology*. 2008; 41(4): 226–35.
- Wai B. H. K., Hong C., Heok K. E. Suicidal behavior among young people in Singapore. *General Hospital Psychiatry*. 1999; 21: 128–133
- Hawton K., Hall S., Simkin S., Bale L., Bond A., Codd S., Stewart A. Deliberate self-harm in adolescents: a study of characteristics and trends in Oxford, 1990–2000. *J. Child. Psychol. Psychiatry*, 2003; 44(8): 1191–8.
- Bjarnason T., Thorlindsson T. Manifest predictors of past suicide attempts in a population of Icelandic adolescents. *Suicide Life Threat Behav.* 1994; 24(4): 350–8.
- Borowsky I. W., Resnick M. D., Ireland M., Blum R. W. Suicide attempts among American Indian and Alaska Native youth: risk and protective factors. *Arch. Pediatr. Adolesc. Med.*, 1999; 153(6): 573–80.
- Grossman D. C., Milligan B. C., Deyo R. A. Risk factors for suicide attempts among Navajo adolescents. *Am. J. Public Health*, 1991; 81(7): 870–4.
- Ribakovienė V., Pūras D. Socialinių veiksnių ryšys su savižudišku paauglių mergaičių elgesiu. *Medicina*, 2002; 38: 379–86.
- Žemaitienė N. Suicidinių polinkių turinčių Lietuvos paauglių psichosocialiniai ypatumai ir jų pokyčiai 1994–1998 metais: daktaro disertacija. Kaunas, 2000.
- Gould M. S., Petrie K., Kleinman M. H., Wallenstein S. Clustering of attempted suicide: New Zealand national data. *Int. J. Epidemiol.*, 1994; 23(6): 1185–9.
- Rey Gex C., Narring F., Ferron C., Michaud P. A. Suicide attempts among adolescents in Switzerland: prevalence, associated factors and comorbidity. *Acta Psychiatr. Scand.*, 1998; 98(1): 28–33.
- Zlotnick C., Shea M. T., Pearlstein T., Simpson E., Costello E., Begin A. The relationship between dissociative symptoms, alexithymia, impulsivity, sexual abuse, and self-mutilation. *Compr. Psychiatry*, 1996; 37(1): 12–6.
- Darves-Bornoz J. M., Choquet M., Ledoux S., Gasquet I., Manfredi R. Gender differences in symptoms of adolescents reporting sexual assault. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.*, 1998; 33(3): 111–7.

CORRELATION OF DELIBERATE SELF-HARM AND STRESSFUL LIFE EVENTS IN ADOLESCENCE IN LITHUANIA

Agnė Laskytė¹, Nida Žemaitienė^{1,2}, Raimundas Vaitkevičius³

¹Kaunas University of Medicine, Department of Preventative Medicine, ²Institute for Biomedical Research, Laboratory for Social Pediatrics, ³Klaipėda University, Department of Psychology

Summary

The aim of the research is to establish correlation of deliberate self-harm and stressful life events in adolescence in Lithuania. The method of data gathering – anonymous survey during which the questionnaire of Lifestyle and Coping is used. The main method used to analyze relations of deliberate self-harming and stressful life events – binary logistic regression analysis.

The reason most often mentioned by adolescents – difficulties related to studies. It was named by almost two thirds (63 %) of adolescents. Family members attempt to commit a suicide increases probability of deliberate self-harm derived among girls by 2.99, problems with police – 2.38, friends attempt to commit suicide – 2.21, variances, disagreements or fights with parents – 2.14, difficulties in relations with a boyfriend – 1.96, bullying at school – 1.72 and variances, disagreements or fights with friends – 1.68. Experienced concerns about sexual orientation increases probability of deliberate self-harm derived among boys by 10.47, sexual abuse – 8.92, suicidal attempts of family members – 8.36 and difficulties while studying – 3.28.

The experience of stressful life events increases the possibility of deliberate self-harm among adolescents. The probability of deliberate self-harm among girls is mostly related to suicide attempts of family members or friends, problems with police, variances, disagreements or fights with parents or friends, difficulties in relations with a boyfriend, and bullying at school. Such probability of deliberate self-harm among boys is mostly related to concerns about sexual orientation, sexual abuse, suicidal attempts of family members and difficulties while studying. In the programs of schoolchildren' suicide prevention it is essential to take into account the differences of risk factors of suicidal behavior that is typical for genders.

Keywords: adolescents, deliberate self-harm, stressful life events, binary logistic regression analysis.

Correspondence to Agnė Laskytė, Kaunas University of Medicine, Department of Preventative Medicine, A. Mickevičiaus 9, LT-44307 Kaunas, Lithuania.
E-mail: alaskyte@yahoo.com